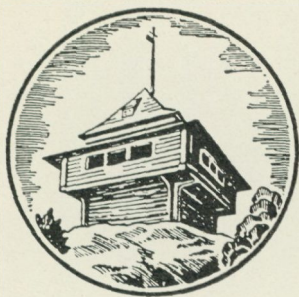

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1951**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH

SKANSENS ÅRSBOK

1951

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en detalj ur en målning av den lilla idylliska 1700-talsgården Svindersvik i Nacka, som nyligen kommit i Nordiska museets ägo och som utförligt behandlas i denna årsbok. Målningen är signerad av Carl Petter Hilleström 1784 och tillhör Nordiska museet, inv.-nr 217,359.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1951
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

CLAES GRILL,

EN FRIHETSTIDENS MECENAT OCH HANDELSFURSTE

av Karin Forsberg

I hedervärde Folck, som E'r med Handel nären
som med förskått och skatt på många tunnor Guld
E'rt Låford spriden ut och intet mer begären
Än at för redligt Namn hos Nästan stå i skuld;
Bland hwilkas Kram man ej de Wahrer fåfängt leter
hwars nummer Trohet och hwars Stämpel Sanning heter.

Staden Genua befriades 1528 från franskt förtryck. Bland de förnåma adliga ätter, vilkas medlemmar efter stadens befrielse av frihetshjälten Andrea Doria skulle utses till republiken Genuas aristokratiska regering, befann sig även släkten del Grillo. Grillo betyder på italienska gräshoppa eller syrsa, vilket går igen i ättens sköldemärke, som framställer en trana med en gräshoppa i näbben. Släkten lever fortfarande kvar i Italien, bl. a. i Messina på Sicilien. Den har även i krig och ofred bistått sitt land. Flera medlemmar deltog bl. a. i Italiens befrielsekrig 1859.

Några grillska ättlingar utvandrade på 1500-talet till Augsburg, där Andreas Grill år 1571 av kejsar Maximilian II upphöjdes i tyskt adligt stånd. Dennes andre son, Anthony, flyttade till Amsterdam, på den tiden Europas handelscentrum. Han gjorde sig där känd som framstående handlande och guldsmed. Det var för sin stora skicklighet i "proberingskonsten" han inkallades till Sverige, möjligen på rekommendation av Louis de Geer, i början på 1600-talet. Här utnämndes han efter Gustav Adolfs död till "Svensk Riksguardien", den ämbetsman, som skulle ha tillsyn över Kronans silver- och myntverk. Sonen Anthony Grill d. y. övertog hans befattning som riksguardin samt hans vittomfattande handelsrörelse. Med honom börjar också släktens stora intresse för bruksrörelse och järnhantering göra sig gällande. Han var

bl. a. förläggare för Söderfors ankarbruk som i århundraden skulle komma att tillhöra släkten.

Anthony Grill d. y. var gift med Anna von Slingeland och hade med henne fyra söner, Anthony, Johannes, Abraham och Carlos. De två förstnämnda återflyttade till Holland och blevo myntproberare vid banken i Amsterdam. De båda yngsta sönerna, Abraham och Carlos, stannade i Sverige och grundade i Stockholm frihetstidens förnämsta handelshus. Abraham var gift tre gånger och det är de tre äldsta sönerna i hans stora barnskara, som blevo stamfäder för ättens tre huvudgrenar, Garphytte-, Söderfors- och Godegårdsgrenarna.

Det är åt Söderforsgrenens stamfader, den store köpmansfursten och mecenaten Claes Grill, utan jämförelse släktens mest lysande representant, några sidor här skola ägnas. Med hans båda barn, Anna Johanna, död 1801, och Adolph Ulric, död 1797, båda gifta med sina kusiner, utdog denna gren av släkten.

Sjuttonårig trädde Claes i tjänst på sin faders kontor och vid dennes död 1725 blev han kompanjon till sin farbroder Carlos. Efter 1736 förestod han ensam handelshuset, men upptog efter några år till bolagsman sin yngre halvbroder Johan Abraham. Claes Grill gifte sig 1737 med Carlos enda barn, dottern Anna Johanna. Därmed gick inte blott en del av Abrahams utan även hela Carlos' förmögenhet över i Claes' och Anna Johannas händer.

Claes Grill övertog således som helt ung landets mest blomstrande handelsföretag, kanske vid denna tid Europas högst ansedda. Det främsta skälet till den framgång han hade i allt han företog sig var nog just att han så troget höll fast vid släktens gamla handelsintressen och affärsförbindelser. Hittills ha hans insatser som köpman endast varit kända i stora drag. I några gamla brukskistor på Gimo bruksarkiv i Uppland finns emellertid en samling affärs- och andra brev till och från Claes Grill bevarad. Det är ett ytterst lösryckt material och rör i stort sett endast åren 1752, 1760 och 1761. En genomgång av dessa brev ger en klarare uppfattning om hans handelsförbindelser och den företagsform han använde sig av, än man tidigare haft, och förtjänar därför ett kort omnämnande.

Handelshuset Carlos och Claes Grill hade förbindelser med hundratals handelshus överallt ute i Europa. Det exporterade framför allt varor till Hamburg, Amsterdam och England men även till östersjöområdena och medelhavsländerna. Överallt var firman i kontakt med stora handelshus. Korrespondensen återspeglar detta förhållande i sin helhet. Men alldeles särskilt är det några stora hus, oftast mer eller mindre rena bankirhus, som korrespondensen stammar ifrån. Det slumpvis bevarade materialet gör att transaktionerna tyvärr inte alltid framgå särdeles tydligt. I de flesta fall har det varit frågan om gamla förbindelser, som endast haft behov av kortfattade meddelanden för att allt skulle stå klart för mottagaren.

Viktigast av de utländska förbindelserna var den ovan omtalade Grill i Amsterdam. Denna firma var tydligen kommissionär åt Grillarna i Stockholm, dvs. ombesörjde försäljning av exportvaror åt dem och skötte även ibland om, att de fingo önskade importvaror. Den viktigaste funktionen var emellertid att finansiera stockholmshusets utländska affärer, att fungera som central för stockholmsfamiljens internationella betalningar. Förutom av Grill i Amsterdam använde sig Carlos och Claes för sådana ändamål framför allt av Boué & fils och His & fils i Hamburg.

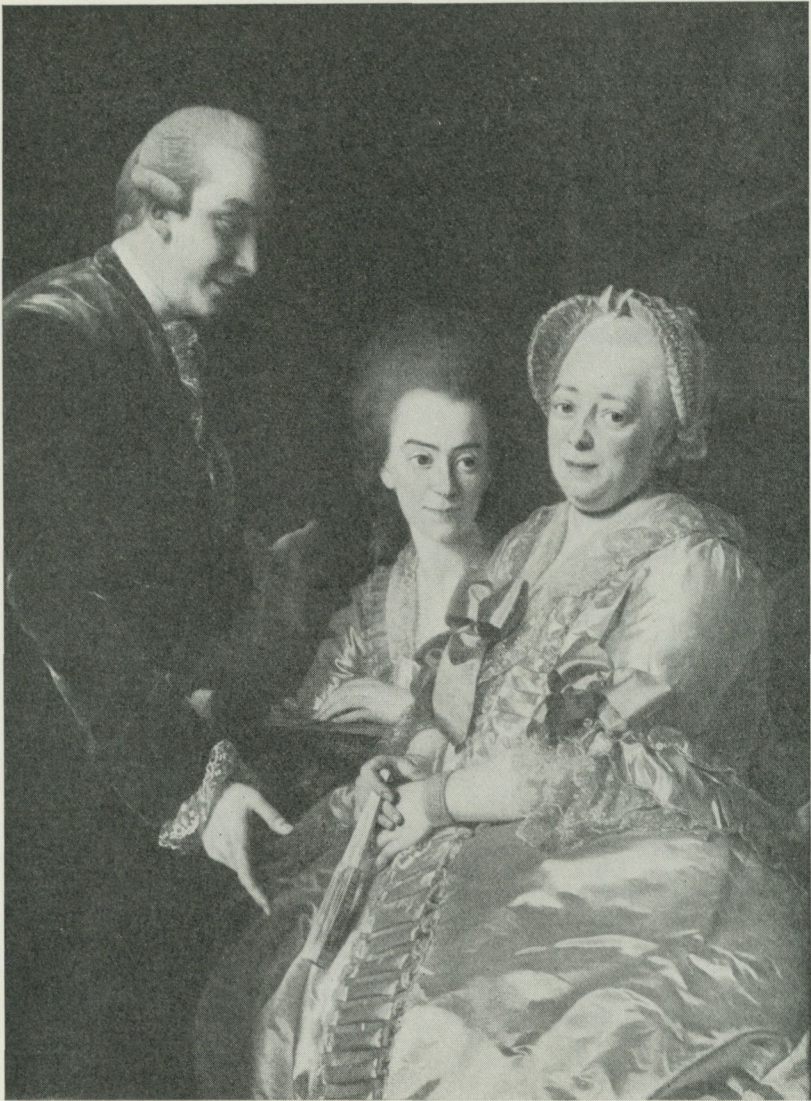
I London var den svenskättade firman Lindegrén Grills viktigaste förbindelse, såvitt man kan se av breven. Lindegrén ombesörjde — i likhet med de tidigare omnämnda bankirhusen — exportförsäljning åt handelshuset Grill, sände dem engelska varor, skötte assuranter och skeppsklareringar för deras fartyg samt såg till att dessa försågos med transitolaster för fart från England till medelhavsländerna. Som stor upphandlare för engelska statens räkning var även John Mayor i London en viktig importör för firman. Av breven framgår också att en del varusändningar skedde gemensamt mellan Grill och andra svenska handelshus, såsom Bedoire och Anders och Thomas Plomgren.

Tydligt är också att Grillarna i hög grad tjänstgjorde som utställare av resekreditiv för svenskar i utlandet, bl. a. för svenska sändebud, som framgår av brev från bl. a. Lindegrén och Lezurier & Co i Rouen. Grill sände växlar dragna på utländska hus, som svenska resanden eller sändebudet i fråga kunde presentera för

inlösen. Betalning till utställaren skedde i Stockholm genom varor eller andra växlar till de hus dragning skett på. Man kunde också helt enkelt anvisa vederbörande svensk i utlandet att i ena eller andra formen få ut pengar hos något handelshus därstädes, med vilket Grillarna ägde förbindelser — betalningen skedde sedan enligt nyss skildrat recept.

Men det stora handelshuset och den omfattande bankirrörelsen voro inte Grills enda intresseområden. Han fullföljde nämligen så gott som alla släktens verksamhetsgrenar, och de innefattade även intressentskap i linne-, segelduks- och glasindustrier samt en omfattande bruksrörelse. Han ägde Söderfors och Österby bruk i norra Uppland, inköpta 1748 och 1750 samt i Hälsingland Iggesunds bruk, som han förvärvat 1753. Han hade dessutom ett eget skeppsvarv och var intressent i ett stort antal andra. Bland hans exportvaror nämnas framför allt järn och koppar, bräder och tjära. Importvaror voro främst kolonialvaror av olika slag samt salt. Hans skeppsrörelse kom också att få betydelse för vetenskaperna i Sverige, då han på egna fartyg förde hem förnämliga främmande naturaliesamlingar, som han skänkte till Vetenskapsakademien och Uppsala universitet. Särskilt bekant är hans djursamling från Surinam, som Linné beskrivit i avhandlingen *Surinamensia Grilliana*. Ett särskilt omnämnande förtjänar de intressanta rapporter hans skeppare levererade från sina långväga färder, men utrymmet tillåter inte att de tas upp i detta sammanhang.

Grills brevväxling med inspektoren Gustaf Wahlberg på Österby bruk är den enda, som finns bevarad av hans egen hand. Hans sätt att sköta sina bruk var det gammaldags patriarkaliska. Varje vecka skrev han till sina förvaltare på respektive gods. Det är utförliga förhållningsorder, ofta pedantiskt uppdelade i paragrafer. Det är en rörande omtanke om brukets angelägenheter och om de personer som arbetade där, man får bevitna i dessa brev. Ingenting tycks ha varit för obetydligt för hans personliga deltagande och omsorger. Huvudsakligen rör sig skrivelserna om det kvantum järn, som producerats under den gångna veckan, om prisen på spannmål och om körslor till bruket. Men avslutningen har i allmänhet en personlig prägel med hälsningar till dem, som

Anna Johanna Grill tillsammans med sonen Adolf Ulrik och dottern Anna Johanna. På väggen bakom skymtar Claes Grills porträtt. — Målning av Alexander Roslin omkr. 1777. Fånö.

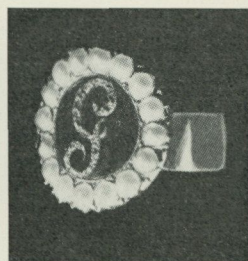
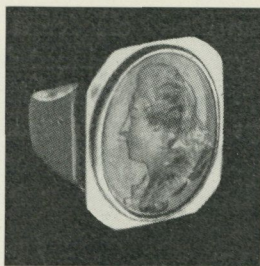
råkat ut för sjukdom och andra besvärligheter, och goda råd om hur de skulle övervinnas. Breven ge en glimt av det patriarkaliska nit, som utmärkte den store brukspatronen och som inte minskade trots att summan av hans anställda med tiden uppgick till 4 000 personer och hans intressesfärer i hög grad vidgades under årens lopp.

År 1753 blev Claes Grill direktör i Ostindiska kompaniet, Sveriges på den tiden mest framgångsrika handelsföretag. Privilegier för detta kompani utfärdades i flera etapper eller så kallade oktrojer, som vanligtvis omfattade ett tjugotal år. Under den andra oktrojen, från 1746 till 1766, inföll hans direktörstid. Den innebar samtidigt en stor social upphöjelse, ty efter 1753, då den s. k. fasta fonden för kompaniets fortkomst bildats, hedrades samtliga direktörer med kommerseråds titel.

Med växande förmögenhet vidgades också hans intresse för vetenskap, konst och litteratur. Grill har gjort sig känd för att ha gett vetenskaperna ett kraftigt handtag då så behövdes. Fyra brev i den ovannämnda brevsamlingen visa, att han och Carl von Linné stodo i personliga förbindelser med varandra och att han uppmuntrade och stödde såväl Linné som hans lärjungar i deras vetenskapliga strävanden. På sina resor från Stockholm till upplandsbruken har tydligen Grill då och då besökt Linné i Uppsala. I breven, som rör hemförandet av några ytterst märkvärdiga landsköldpaddor från Smyrna, kallas han av Linné för "Min och wettenskapernes store Gynnare". Det var även i egenskap av hjälpare och mecenat Grill uppträdde vid Vetenskapsakademiens tillkomst. Han blev här en av de första medlemmarna och utsågs till preses 1748. Vid nedläggandet av presidiet ett år senare höll han ett tal om "Sjöfartens nytta och förmon i riket". År 1759 lät akademien slå en medalj över honom, och när denna sändes till riksrådet greve Tessin yttrade han: "Cette petite médaille est le moindre des monuments dûs a la mémoire du meilleure et du plus vertueux, et par consequence du plus noble de nos citoyens. Il en a bien plus saillant dans les coeurs et la sensation de tous les gens de bien." Han blev även erbjuden svenskt adelskap, som han emellertid avböjde.

Claes Grill levde i den politiska jäsningstid, som frihetstiden

*Två ringar, skänkta
av Gustav III till
Claes Grill, den ena
med kungens bild i
vit topas, den andra
med ett G i briljan-
ter mot blå emalj,
inramat av pärlor.
Tillhöra fru E. Grill-
Sandin, Örebro.*

utgjorde med sina politiska förvecklingar och häftiga partistrider. Genom sin sociala och ekonomiska ställning kunde han inte helt undgå att dragas in i en av de processer, som drabbade några av hans samtids mest framträdande handelsfurstar. År 1747 inrättades i Stockholm ett växelkontor, som hade till uppgift att reglera penningkursen och hålla den så låg som möjligt. Till styresmän för detta tillsatte hattpartiet fem ledande svenska affärsmän, presidenten Erland Broman, kommerserådet Thomas Plomgren, senare ersatt av grosshandlaren J. H. Lefebure, grosshandlaren Gustaf Kierman och Claes Grill. Under de första nio åren av sin tillvaro mötte deras förvaltning av växelkontoret ingen opposition från statsmakternas sida. Men år 1756 inträffade några händelser, som rubbade penning- och handelsförhållandena i Europa. Det var dels kriget mellan England och Frankrike, dels jordbävningen i Lissabon. Räntestegringen som följde härav kunde inte hejdas, och anmärkningar började höjas mot växelkontorets styrelse och förvaltning. Läget försämrades därefter hastigt, då de styrande helt misslyckades i sina strävanden att hålla kursen nere. På riksdagen 1765 kommo mössorna till makten och stormen bröt lös på allvar. I Bankodeputationens dom över växelkontorets styresmän hette det, att "de gjort sig till mästare af bankens redbarheter, förskaffat sig flera tunnor guld att utan ränta nyttja, och uppburit en del af subsidierna för icke stort mer än halfva dess värde — allt under förevändning, dels att styra kursen, dels att åt banken skaffa silfver, men dock brustit både i det förra och det senare". Den opartiske skildraren av detta händelseförlopp, historikern

C. G. Malmström, har emellertid om denna bankodeputationens rapport påpekat, att den var "färglagd med den ensidighet som en förutfattad mening gifver". Dock kunde man inte bestrida att styresmännen "haft skarpt öga för egen fördel, att de gjort vinst, der riket och allmänheten gjort förlust och att de sannolikt använt mutor för att lätta sina uppgörelser med banken och kronan".

Om den hätskhet med vilken processen fördes får man en drastisk bild av en samtida dagboksskildrare. "I början af 1765 års Riksdag efter begärdt och lemnadt tilstånd infant sig hr. Commerce Rådet Nordencrantz hos hans Excellence Fersen kläckan 6 om en mårgon, på det han ej skulle synas af Mössorne, hwilkas Financeförmän han war, säjandes: Ifall Kjerman, Le Febure, Grill, Petersson, Gennings och Finlay, Hvitfot och Kniper wilja gifwa med sig 4 tunnor Guld, skola de slippa all räfst för sit wäxelrytteri. Desse förhörde swarade nej, i förlitande på Wäxel-Contoires qwitterade räkningar, gillade af Konungen och Ständerne. — Bekanta anfaller skedde; de häktades och dömdes till mer och mindre återbäring. — Ibland lindrigaste tilmälen i sjelfwa Secreta Utskottet war ock det, at sådane Rikstjufwar borde hängas. Nej, yttrade sig Biskopen Serenius: de böra stickas med nålar!"

I den slutliga domen dömdes Kierman förlustig sitt ämbete och medborgarskap, Lefebure förlorade sina rättigheter som köpman och förbjöds att vistas i Stockholm. Claes Grill slutligen fick böta 1 000 daler silvermynt och förlorade även han sina handelsrättigheter. Men Grill hade endast för en kort tid förlorat sitt goda namn och rykte. Flera försök gjordes redan i hans livstid att rentvå honom, och som ett yttre bevis på upprättelse tilldelades han Nordstjärneorden den 5 juni 1767. På nästa riksdag upphävdes domen över honom helt och hållet. Det fick Grill tyvärr ej uppleva, då han avlidit redan den 5 november 1767.

Det goda har emellertid domen över honom fört med sig, att de protokoll som fördes över hans beslagtagna egendom ge en mera fyllig bild av hans ägodelar än den något summariska boupp-teckningen. Denna upptar hans många fastigheter i och utanför Stockholm, Torstenssonska huset, Grillska huset vid Stortorget, numera Stadsmissionen, samt Svindersvik. Men genom ovan-

nämnda protokoll får man en detaljerad förteckning på guld, silver, linne, möbler, hästar och vagnar och annan lös egendom, som tillhörde familjen. En förteckning upptar hustrun Anna Johannas juveler och där nämnas bl. a. "1 par Girandoller, carmiserade med rosenstenar; 1 par boucles de nuit; 1 par agatarmband med 22 st. brillanter; 1 par armband med 1 444 orientaliska pärlor etc.". Värderingen av denna juvelsamling, som utförts av stockholmsjuveleraren Jacob Glinsing, lydde på 2 279 riksdaler banco. Sedan följer en förteckning på Anna Johannas medaljkabinett samt på Claes Grills samling av "Schillerier". Den senare var ovanligt förnämlig och omfattade verk av svenska och holländska mästare: Lundberg, Roslin, Memling, Teniers, Ruysdael och slutligen den förnämsta av dem alla, Rembrandts Claudius Civilis, eller som den kallades på den tiden, Ziskas sammansvärjning. Här är inte platsen att närmare ingå på dessa förteckningars innehåll, men de utgöra ett rikt kulturhistoriskt material och ge en talande bild av hur representanter för den dåtida skeppsbroadelen levde och bodde, då de stodo på höjden av makt och rikedom.

Det var troligen för att skapa en värdig inramning till alla sina ägodelar, Claes Grill år 1764 köpte Torstenssonska huset, numera Arvfurstens palats. Men inom ett år började processen mot honom och det var därför inga lyckliga dagar den store finansmannen fick tillbringa här. En brorson till honom, som upptagits till familjemedlem i Claes och Anna Johannas hem, skriver i ett brev den 1 december 1766: "Sedan denna för Farbror och många andra så fatala riksdagen blifwit slutad, har Farbror omsider flyttadt in i sitt nya, eller det så kallade Torstenssonska Huset, hwilket i anseende till utrymme, inrättning, meublering och god smak, är ett af de yppersta och wakraste hus i Stockholm. Farbror har warit nog sjuklig en tid, och derigenom satt oss alla i en obeskriflig frucktan, men Gud ske lof! Han mår nu något bättre!" Förbättringen varade emellertid inte länge och den 5 november året därpå avled Grill, troligen i Torstenssonska huset. De sista svåra åren hade han uthärdat med lugn och ståndaktighet, och ett av hans sista yttranden var: "Jag har alltid haft orsak att vörda Guds försyn och välsignelse öfver mig och mitt hus."

Många äreminnen ha skrivits över Claes Grill. De flesta äro

mästerstycken i fråga om överdrifter och närma sig den rena panegyriken. Ett sakligt studium av hans liv gör sådana lovord överflödiga. Claes Grill var inte själv vetenskapsman, författare eller konstnär, knappast ens vad man i våra dagar skulle kalla "en studerad karl". Men med sitt av naturen säkra omdöme förstod han att avgöra när och var uppmuntran och hjälp behövdes, såväl när det gällde donationer till viktiga institutioners tillkomst som pekuniärt stöd åt enskilda vetenskapsmän. Det är det som gör att man inte bara bör kalla honom en framstående handels- och industriman och en lysande representant för tidens skeppsbroadel. Man måste dessutom ge honom rangen som en av sin tids största kulturpersonligheter. — Denna framställning har gällt Claes Grills historia i stora drag. Den utförliga biografi hans liv och insatser berättigar till är ännu oskriven. Måtte i framtiden tid och medel få användas till att fullständiga bilden av en av de män, som på sin tid betydde så mycket för Sveriges fredliga odlings historia.

Källor och litteratur: Handlingar från Gimo bruksarkiv och från Iggesunds bruksarkiv. — Värderingar av Växelkontorets Delägares Egendom m. m., Westinska samlingen 357, UUB. — Carl Daniel Buréns dagböcker, KB. — Bergklint, Olof, Vittra arbeten, 1837. — Boëthius, Bertil, Magistraten och borgerskapet . . ., 1943. — Forsstrand, Carl, Skeppsbroadeln, 1916. — Heckscher, Historieuppfattning . . ., 1944. — Kryger, Åminnelsetal öfver Claes Grill i K. Vet. Akad. 1768 och Norberg, A., d:o i Utile Dulci 1774. — Malmström, C. G., Sveriges politiska historia, del 5, 1893—1901. — Tessin och Tessiniana, 1819.